

A Duna vallomása

Tanulmányok Käfer István hetvenedik születésnapjára

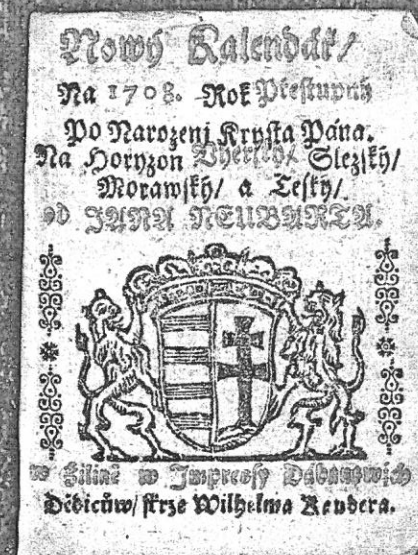
Szerkesztette
Ábrahám Barna
Pilecky Marcell

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Piliscsaba, 2006

A Duna vallomása

TANULMÁNYOK KÄFER ISTVÁN HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

A kötet megjelenését
Thomas Tobias Bachmann támogatta.

© A kötet szerzői és szerkesztői, 2006
© Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar, 2006

A borítón a zsolnai Dadan-nyomdában, 1707-ben
megjelent szlovák kalendárium címlapja látható.

ISBN 963 9206 22 9

A kötetet kiadja a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kara
Felelős kiadó Szelestei Nagy László dékán

Tartalom

<i>Maróth Miklós</i> : Köszöntő	9
<i>Czenthe Miklós</i> : „Schwarzról Čiernyre magyarosított...” Barangolás a „kaferológia” forrásvidékén, 1985–1991	13
Kedves Tanár Úr!	19

Nyelvi kapcsolatok a Duna-tájon

<i>Tóth Sándor János</i> : Szláv és germán rétegek a Sajó mellékvízeinek neveiben	23
<i>Ábrahám Imre</i> : Pannonhalma nyugati előterének képe a 9–13. századi helynevekben	29
<i>Miroslav Števík</i> : Stredoveké názvy spišských sídiel podl’ a ich duchovných patrónov	37
<i>Neumann Tibor</i> : Helynévváltozások a késő középkori Nyitra megyében	48
<i>Juraj Dolník</i> : A szlovák nyelv cseh és magyar vonatkozásai	57
<i>Gerstner Károly</i> : A szlovák–magyar lexikális kapcsolatokról az <i>Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen</i> tükrében	78
<i>Muratovné Dürr Éva</i> : Słownik zapożyczeń węgierskich w czeskim języku literackim	84
<i>Marta Pančíková</i> : Čo nás spája a čo nás delí	111
<i>Antonín Vašek</i> : Ogar podruhé	115
<i>Halász Krisztina</i> : A cseh nyelvújítás forrásai és módszerei A nyelvújító mozgalom szerepéről a mai cseh irodalmi nyelv kialakulásában	125
<i>Pápanek Ferenc</i> : A felföldi helységnév-változtatások sajtóvisszhangjából az első világháború előtt	132
<i>Pilecky Marcell</i> : Koaleszcens morfofonéma – helyesírás	139

„Azt keressétek, ami egyáltalán elválaszt”
A hagyományos identitások századai

<i>Óze Sándor</i> : A helvét típusú reformáció elterjedése a 16. századi Magyarországon határvidékének magyar etnikumú társadalmában	147
<i>Hargittay Emil–Kráňitz Mihály</i> : „intra viscera terrae corpus reponi jubeo” – Pázmány Péter sírhelyének kutatása	160
<i>Guitman Barnabás</i> : A libetbányai lutheránus vértanúk történetéhez	177
<i>Szelestei N. László</i> : Hitviták a rózsaszelezi evangélikus gimnáziumban az 1640-es években Ján Kučera nyomtatott és kéziratos művei	187
<i>Pavercsik Ilona</i> : Négy szlovák lelkész levele Lőcse városához	196
<i>Kónya Péter</i> : A multiethnicitás jelensége és az interetnikus kapcsolatok az eperjesi Evangélikus Kollégiumban	208
<i>Illés Pál Attila</i> : Szlovák–szlovák könyvek az Esztergomi Főegyházmege alsópapságánál a 19. század közepén	219
<i>Vásárhelyi Judit</i> : Documenta Rudnayana Strigoniensia I.	228
<i>Tarján Bence</i> : Rudnay Sándor érseksége a Magyar Kurír lapjain	232
<i>Stekovics Rita</i> : Katolikus identitás Moldvában	245

Az oltárra helyezett nemzet

<i>Kiss Gy. Csaba</i> : A szlovák nemzet irodalmi jelképeiről	257
<i>Jozef Šimončič</i> : A szlováklakta régió és a francia forradalom	265
<i>Kiss Szemán Róbert</i> : Ján Kollár, a nagy kreátor Emblematikus nemzetrajz: földrajz, néprajz, növény- és állatrajz	277
<i>Žilka Tibor</i> : A szlovák kölcsönösség štúri mítosza	285
<i>Kása Peter</i> : A szlovák–magyar „ügyek” Ludovít Štúr felfogásában	295
<i>Ábrahám Barna</i> : Történelem és nemzetkép Samo Tomášik prózájában	302
<i>Nagy Ildikó</i> : Asszimiláció – disszimiláció – kettős identitás Adalékok Rákosi Jenő és Jozef Škultéty pályaképehez	312
<i>Hegedűs András</i> : A nemzetiségi kérdés mint a dualizmus kori püspöki kinevezések egyik szempontja	322
<i>Kiss Annamária</i> : „Tribún slovenského národa” Vázlat Andrej Hlinka életútjáról, lelkészi és politikai pályafutásáról	337
<i>Halász Iván</i> : Martin Morhác és a pesti szlovák evangélikus gyülekezet utolsó dualizmus kori évei (1906–1919)	347
<i>Pusztai Ilona</i> : A szerb nemzet tudat problematikája Jakov Ignjatović életében és társadalmi regényeiben	358
<i>Hankó B. Ludmila</i> : Az emigráns cseh próza a 70-es és 80-as években, különös tekintettel Josef Škvorecký regényeire	367

<i>Pálfalvi Lajos</i> : Fehérorosz irodalom – fehérorosz identitás	375
<i>Beke Márton</i> : Társadalom és művészet Jan Mukařovský esztétikájában	379
<i>Dorota Fater–Dariusz M. Domański</i> : „Nic” Dawida Bienkowskiego, czyli rzecz o budowniczych polskiego kapitalizmu	389

Kultúrák párbeszéde

<i>Medgyesy-Schmikli Norbert</i> : „Tótt nyelvről magyarra melyet fordítottam” Herchl Antal iskolamester és az Ádám-játék	409
<i>Zsilák Mária</i> : Vörösmarty Mihály <i>Szép Ilonka</i> című költeményének szlovák vonatkozásai	427
<i>Karol Wlachovský</i> : Szlovák irodalom magyarul, magyar irodalom szlovákul	434
<i>Lukács István</i> : Miroslav Krleža dionüsziaja	442
<i>Sturm László</i> : A szepességi kisváros Krúdy Gyula világában	447
<i>Csoma Borbála</i> : Anton Straka és a cseh Ady-fordítások	455
<i>Mészáros Andor</i> : „Tu jede dobrý Slováček...” A szlovákság képe dualizmus kori cseh beszámolókból	461
<i>Damir Agičić</i> : Tomáš Garrigue Masaryk és a prágai horvát diákok a 19–20. század fordulóján	472
<i>Kovács István</i> : A lengyel–magyar kapcsolatoknak és Lengyelország történetének hangsúlyai a 19. és 20. századi magyar történészek műveiben	482
<i>Reiman Judit</i> : Lengyel Atlantisz Magyarországon a második világháború alatt	497
<i>Vörös István</i> : Lyukak az irodalomtörténetben Esszé a fordító helyéről olvasó és szerző, kultúra és kultúra között	507
<i>G. Kovács László</i> : Vágyak, kísértések és kényszerűségek, avagy töprengések néhány fordítói dilemma ürügyén	514
<i>Käfer István</i> műveinek bibliográfiája	521
A kötet szerzői	533

Tóth Sándor János

Szláv és germán rétegek a Sajó mellékvizeinek neveiben

A besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Társadalomtudományi Karán végzik Szlovákia vízneveinek feldolgozását az egész Európára egységes elveket alkalmazó Wolfgang P. Schmid-féle *Hydronymia Europaea*¹ alapján. Ebben a kutatómunkába kapcsolódtam be Jaromír Krško által: a Sajó szlovákiai vízgyűjtő területének vízneveit már feldolgozták, én szülőföldemen, a magyarországi Sajó-völgyben vizsgáltam a víznevek szláv és germán elemeit.

„A földrajzi nevek legrégebb és legszívósabb csoportját [...] a folyók alkotják. Ezek valósággal nemzetközi tulajdonban vannak, és egykor kialakult nevüket ritkán cserélik fel mással.”² „A víznevek a névkutatás kezdeteitől az egyik leginkább kutatott helynévfajtának számítanak mind a magyar, mind más nemzeti névtanok körében. A kitüntetett figyelem oka részben a víznevek állandóságában, nagyfokú stabilitásában keresendő: mivel a különböző álló- és még inkább a folyóvizeket jóval szélesebb nyelvhasználói körben ismerik, mint más denotátumtípusokat, nevük is nagyobb névhasználói csoportok közös névkincsének a része, ennek megfelelően jóval kevésbé változékony, átnevezéseknek még a kultúrák kicserélődésekor is jóval kevésbé van kitéve, mint a kisebb körben használt névfajták.”³ Ez az állandóság egyben az interetnikus kapcsolatok nyomát is magán hordozza. Egy évszázadokon át változó etnikai összetételű régió vízneveinek kutatása tehát különösen érdekes eredményekre vezethet. A Sajó vízneveinek vizsgálatakor nemcsak magyar–szláv (illetve szlovák) kapcsolódási pontok kerülnek felszínre, hanem előbukkan a germán réteg is.

„Kölcsönvétel szempontjából a földrajzi nevek nem az úgynevezett műveltségzavakkal [...], hanem a műveltség szempontjából semleges apellatívumokkal tartanak rokonságot. [...] Átvételük nem az átvevőnél magasabb műveltségi fokot tükrözi, hanem csupán azt, hogy az átvevő nyelvközösség új környezetbe került.

¹ Wolfgang P. Schmid: *Hydronymia Europaea*. Stuttgart, Franz Steiner, 1988.

² Kiss Lajos: *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba, PPKE BTK, 1999. 98.

³ Pócsos Rita: *A Sajó vízrendszerének nyelvi rétegei*. Magyar Nyelvjárások 41(2003), 487.

A Felföld területén a nagyobb folyók nevei között vannak ókorból hagyományozott, mindenképpen preszláv nevek és vannak szláv és magyar nevek egyaránt. [...] Ugyanez vonatkozik a kisebb patakokra is attól függően, hogy a névadáskor milyen nemzetiségű lakosság volt túlsúlyban.”⁴ Ebben a szellemben haladva adnék rövid áttekintést a folyásiránnyal szemben haladva a magyarországi Sajó-szakasz mellékvízneveiről. Az etimológiai magyarázatokat magyar és szlovák forrásokból vettem. Ez érdekes tudománytörténeti, felfogásbeli különbségeket vet fel. A szlovák források például rendszeresen szlováknak tartják az összes szláv eredetű nevet.

„A Kárpát-medencei víznevek keletkezésének sokszínűségére jó példa [...] a **Hejőnek** kettős neve. E folyó felső szakaszát, amelynek vizét a görömböly-tapolcai meleg források olyan hőfokon tartják, hogy sohasem fagy be, az ott lakó szlávok a maguk nyelvén *Toplicának*, azaz 'meleg vizű pataknak' nevezték el; ebből való a magyar *Tapolca*. Valamely kisebb folyó völgyének új települőkötől való megszállása többnyire a víz folyásával ellenkező irányban [...] szokott haladni. Így szállhatta meg a magyarság is a folyó alsóbb részét, s vagy a folyó vizének közvetlen érzékelése alapján, vagy pedig – kétnyelvű közösség közreműködésével – a szláv *Toplica* mintájára megalkotta annak értelmi megfelelőjét, a magyar *Hejőt*, amely a 'meleg' jelentésű *hő-hév* és a régi magyar *jó* 'folyó' összetétele hangrendi kiegyenlítődéssel.”⁵ Hasonlóan a Dunához, melynek felső szakaszát az ókorban Danuviusnak nevezték, alsó folyását pedig Isternek. „A Hejő folyónévben rejlik régi jó 'folyó' több más víznevünkben is megőrződött. Mindenekelőtt ilyen a **Sajó**, amely nemcsak a Tisza egyik jobb oldali mellékvizének, hanem két erdélyi folyónak is a neve.” A további vízneveknél is érdemes megfigyelni a szláv elem nagyfokú beépülését a magyar névhasználatba.

Takta: Kiss Lajos nem fogadja el Stanislav⁶ szláv származtatását, hanem török eredetűnek tartja.⁷

Görömböly patak: az azonos nevű falum folyik át, talán szláv eredetű és összetartozik a *görbe* szláv előzményével, vö. ném. Bucklige Welt (= dimbes-dombos táj, az ausztriai Kirchschlag környékén).⁸

Kulcsár-völgyi patak: valószínűleg az ósszláv **ključ* = *bugyogás forrás* főnévre vezethető vissza, de keletkezhetett magyar névadással a szláv eredetű magyar *klucs* főnévből szláv képzővel.

Nyéki-patak: Nyékládházán folyik át, mely a magyar törzsnévről⁹ kapta nevének előtagját.

⁴ Kiss: i. m. 93.

⁵ Uo. 98.

⁶ Ján Stanislav: Slovenský juh v stredoveku II. Bratislava, Národné literárne centrum, 2004. 154.

⁷ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, Akadémiai, 1978. 626.

⁸ Uo. 240.

Szinva: szláv eredetű, de a részletek vitathatók, vö. **sin* = *kék, szürke*, ill. **sviina* = *disznó*.¹⁰ Ortway¹¹ szerint a *va* vizet jelent, vö. Bódva, Lendva, Zagyva, Csokva.

Pece: etimológiailag azonos a pöcegödör előtagjával: fedetlen, időszakos szennyes vizű csatorna.

Tatár-árok / Szentlászló-patak: a hagyomány szerint e völgyön át menekült a tatárrok elől IV. Béla a muhi csata után a Bükk erdeibe. A másik névváltozat a patak mellett elnyúló Bükkszentlászlóra utal, melyet 1939-ben vett fel az addig Óhuta, Stará Huta nevű szlovák falu.

Garadna-patak: etimológiailag azonos a Hernád völgyében található Garadna helységnévvél, tövében a szláv *grad* = vár rejlik, vö. szlk. *Malá Hradná*.

Bábony-patak: vagy személynévből keletkezett magyar névadással a bába köznév alapján, vagy szláv eredetű, vö. szlk. *Babín*, cseh *Babin Most* = vénasszonyok hídjá.

Bódva: egy szláv **Búldáva* folyónév átvétele, melynek forrásaként számba jöhet az a germán **Fuldahwa*, mely a ném. *Fulda* előzménye. A mai szlovák *Bodva* a magyarból való. A Sajó vízgyűjtő területén két névvel kapcsolatban merült fel a germán eredet lehetősége: Kiss Lajos a *Hernád* és a *Bódva* folyóneveinket azoknak a germán törzseknek (talán gepidáknak) a névadó tevékenységéhez köti, melyek a III. század táján a Felső-Tisza vidékén telepedtek meg.¹² A *Bódva* víznevünket Kis Lajos a német *Fulda* folyónévvél hozza etimológiai kapcsolatba. A német folyónevet korábban egy **Fuldaha* (tkp. 'föld + víz') kiinduló szerkezetből vezették le, német vagy germán eredetet tulajdonítva neki. Amennyiben tehát a magyar *Bódva* víznevet a német *Fuldával* hozzuk kapcsolatba, nagy valószínűség szerint ennek is óeurópai ősiségűnek kell lennie.¹³

Ziliz-patak: azonos nevű falu nevéből, amely talán szláv eredetű, vö. *Želízy*, *Zselíc* = vas.¹⁴

Harica-patak: a közeli bányatelep nevéből, etimológiailag összetartozik a magyar *haraszt* szláv előzményével. Egykor *Lubnának* hívták,¹⁵ mely szláv eredetű (vö. Lubina, Nyitra megye), ez a név a közeli Kondóhoz tartozó *Lubnapusztában* él tovább.¹⁶

Galya-patak: Eredete a szlovák **gola, hola* 'fátlan, füves hegy, havasi legelő'.¹⁷

Alacska-patak: Elsődlegesen pataknév, a település innen kapta nevét. Valószínűleg szláv eredetű, **olücha* 'égerfa', vö. cseh *Oleška*, szlk.: *Holška*.

⁹ Uo. 470.

¹⁰ Uo. 615.

¹¹ Ortway *Tivadar*: Magyarország régi vízrajza. Budapest, MTA Tört. Biz., 1882. 463.

¹² Kiss: Történeti vizsgálatok... i. m. 172–173.

¹³ Pöczos: i. m. 452.

¹⁴ Stanislav: i. m. 600.

¹⁵ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest, Akadémiai, 1963. 786.

¹⁶ Kiss: Földrajzi nevek... i. m. 264.

¹⁷ Uo. 232.

Szuha: Egyértelműen szláv eredetű, jelentése: száraz.¹⁸

Tardona-patak: Valószínűleg szláv eredetű, vö. szln. *trdina* 'nem ingoványos talaj', cseh Tvrdín (birtokos esetben z Tvrdína) 'erőd'.¹⁹

Galgóci-patak: A mellette fekvő Sajógalgóc településre utal.²⁰ Szláv eredetű, értelme: galagonyával benőtt hely, vö. szlk. *Hlohovec*, len. *Glogowiec*.

Bán-patak: A magyar bán méltóságnévből.²¹

Csernely-patak: A partján fekvő Csernely községről. A magyar névadás alapjául a szláv eredetű *cherně* személynév szolgált (1279), vö. szlk. *Čierna*. Tövében a szláv *čírnu* 'fekete' rejlik.²²

Sátai-patak: Sata helységnévről kapta nevét, annak neve pedig a *Sata* személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynévhez vö. a német *Scato* személynévvél.²³

Csokva / Ományi patak: 1943-ban Csokva és Omány helységeket Csokvaomány néven egyesítették, innen a víznév kettőssége. Mindkettő szláv eredetű, vö. cseh *Čaková*, (Čak személynévből) és **omanü* 'peremizs, örménygyökér' jelentésű növénynév.²⁴

Szilvás / Szilvási / Szalajka-patak: Az első két névváltozat szilvafás helyre, ill. Szilvásvár településre utal.²⁵ A völgyben hamuzsírforró telep volt, innen a Szalajka név, vö. lat. *sal alkali*, szlk. *salajka* 'szalakáli, hamuzsír, ammónium-karbonát'.²⁶

Mercse-patak: Valószínűleg szláv eredetű, vö. a délszláv *Mračaj* személynévvél és *mrčaj* 'fekete kutya' köznévvél Sajómercse helység nevében.²⁷

Királd-patak: A partján fekvő község nevéből. A személynévként is alkalmazott szláv eredetű magyar király főnévből képződött.²⁸

Hangony-patak: A hang főnév származéka, róla nevezték el a partján fekvő azonos nevű települést. Šmilauer²⁹ szerint eredete ismeretlen.

Ózd-patak: a partján fekvő város nevéből. Az 1181-től adatolt *Vzd* személynévből keletkezett, melynek alapjául vagy a török *úz* népcsoport neve szolgált magyar névadással, vagy a szláv *ovúsü* 'zab' főnév képzős származéka, vö. Árpád, Búzád, *Rozsd* személynévekkel.

¹⁸ Uo. 621. *Vladimír Šmilauer*: Vodopis starého Slovenska. Bratislava, Učená spoločnosť Šafaříkova, 1932. 390.

¹⁹ *Šmilauer*: i. m. 388.

²⁰ Kiss: Földrajzi nevek... i. m. 554.

²¹ Uo. 88.

²² Uo. 162.

²³ Uo. 565.

²⁴ Uo. 166.

²⁵ Uo. 614.

²⁶ Uo. 592.

²⁷ Uo. 555.

²⁸ Uo. 334.

²⁹ *Šmilauer*: i. m. 388.

Uraj-patak: a partján fekvő azonos nevű község nevéből. Az *Ura* személynév birtoklást kifejező -i képzős származéka.

Arlói-patak: az azonos nevű községről kapta szláv eredetű, sas jelentésű nevét. Vö. *orülü*, szlk. Orlov.

Keleméri-patak: partján az azonos nevű község fekszik, melynek neve bizonytalan szláv eredetű személynévből keletkezett magyar névadással. Vö. cseh *Koloměřice*, szerb *Kolimer*.

A mellékveizek után magáról a Sajóról: Anonymus *Souyoy* néven említi, későbbi forrásokban *Sayo*, *Sajuo*, *Sojow*, *Soio* alakban tűnik fel. A folyó magyar neve a 13. században már állandósultnak tekinthető. Forstinger³⁰ szerint összefügg a *Sió* névvel. A szláv eredetű folyónevek általában külföldi forrásban fordulnak elő: a *Solona* orosz, lengyel, cseh forrásokban. A *Sajó* és a fent tárgyalt *Hejő* nevek kialakulása közötti párhuzam figyelemre méltó: *só* – *jó* vö. *hév* – *jó*. A szlovák *Slaná* és a magyar Sajó ugyanúgy párhuzamos névadásra utalnak, mint a *Hejő* (az alsó folyásnál) és a *Tapolca* (a felső folyásnál). Az alacsonyabban fekvő területeket tehát magyarok lakták, a fentebb eső részeket szlovákok, ill. elődek. *Alsósajó* és *Felsőhajó* (*Vyšná Slaná* = *Obersalz*, *Nižná Slaná* = *Nieder Salz*) községek neveinek névadója a folyó. A szlovák etnikum kontinuitása a folyó felső szakaszán folyamatos volt. A magyarból kialakult *Šajavát* akkor kezdték használni, amikor a magyarok a folyó felső folyásán is megtelepedtek.³¹

A fenti lista egy több rétegből álló névadás tanúja, mely a Sajó-völgyben élt népek sokféleségét bizonyítja. Megfigyelhető a szláv és germán eredetű víznevek adaptálódása a magyar nyelvhez. A magyar, illetve német nevek rétege alatt a szláv szubsztrátum megnevezései húzódnak. A nevek egy részét a magyar névhasználók változatlan formában, esetleg hanghelyettesítéssel vették át. „A szláv eredetű nevek a névadás indítéka szempontjából homogén csoportot alkotnak: tövük leggyakrabban vizet (patakot, folyót, forrást, mocsarat) jelentő közszó, viszonylag gyakoriak a növényzetre (leginkább vízparti fára) utaló víznevek is. Az említetteknél ritkábban mutatható ki a névadásnak egyéb motivációja, mint például a víz hófoka, a vízpart jellemző állata.

Keletkezésüket tekintve különböznek a fentiekől azok a magyarban létrejött víznevek, melyek előtagjában szláv eredetű víznév rejlik. A legutolsó névadási mozzanat alapján ezeket a neveket magyar alakulatoknak tekintjük, a szláv eredetű bővítményi részek viszont értelemszerűen mind a névadás indítékát, mind nyelvi

³⁰ R. Forstinger: *Slaná*. Onomastický zpravodaj ČSAV 25(1984), 309–322.

³¹ *Luba Sičáková*: Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej. Prešov, FF UPJŠ, 1996. 7–11.